DOI 10.15290/cnisk.2024.01.16.11

JOANNA MORAWSKA-TOŁEK
https://orcid.org/0000-0003-3730-7623
Uniwersytet Szczeciński

Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskich czasopism dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku, ss. 262

Streszczenie

Rozprawa doktorska pod tytułem *Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskich czasopism dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku* została napisana pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Szudarek, prof. US. Celem pracy doktorskiej jest prześledzenie, jak na łamach poznańskiej prasy dla kobiet i prasy kobiecej ewoluował wzorzec matki i macierzyństwa pod wpływem zaostrzającego się polsko-niemieckiego konfliktu narodowego oraz jakie treści były do niego włączane. W dotychczasowej literaturze przedmiotu dominuje pogląd o funkcjonowaniu jednego wspólnego wzorca Matki Polki i podporządkowaniu zadań matek misji narodowej. Celem rozprawy jest wykazanie, że punkt widzenia widoczny na łamach prasy kobiecej i prasy dla kobiet nie pozwala na takie jednoznaczne stwierdzenie, zaś sam dyskurs na temat matek i macierzyństwa był zdominowany przez „misje narodowe" kobiet, ale miał on charakter postulatywny. Występująca na łamach analizowanych tytułów potrzeba zmian w rozumieniu macierzyństwa i zadań oraz statusu matek wynikała bowiem z ogólnych przemian cywilizacyjnych. W momentach nasilania się polityki antypolskiej oraz wchodzenia w życie kolejnych antypolskich ustaw pewne elementy wizji nowoczesnego macierzyństwa były przez Wielkopolanki reinterpretowane na potrzeby narodowe.

Słowa kluczowe: Matka Polka, historia kobiet, Prowincja Poznańska, macierzyństwo

IMAGE OF MOTHER AND MOTHERHOOD IN PROVINCE OF POSEN WOMEN'S MAGAZINES AT THE TURN OF 20TH CENTURY, PP. 262

Abstract

The PhD dissertation, entitled *Image of Mother and Motherhood in Grand Dutchy of Posen women's magazines at the turn of the 20th century* was written under the supervision of dr hab. Agnieszka Szudarek, prof. US. The purpose of this dissertation is to seek an answer to the question of whether the situation in the Province of Posen had any modifying impact on the characteristics of the image of the mothers and motherhoods in that geographical area. The prevailing view in the literature has so far been that there was a single common The Polish Mother Patriot model in place and the mother's tasks were subordinated to the national mission. The purpose of the dissertation is to demonstrate that the point of view published in the women's press does not allow such an explicit statement, while at that time the discourse on mothers and motherhood itself was dominated by the „national mission" of women. However, it was postulative. Indeed, on the pages of the analyzed magazines, the need for change arose from the changes in civilization. At moments when anti- polish policies intensified and successive anti-polish laws had come into force, certain elements of the vision of modern motherhood were reinterpreted by women for national needs.

Keywords: Polish Mother Patriot, Women's History, Province of Posen, Motherhood

Uzasadnienie wyboru problematyki badawczej

Jednym ze skutków pozbawienia ludności polskiej suwerennego państwa pod koniec XVIII stulecia było postawienie przed kobietami zadania wypełnienia „misji patriotycznej". To właśnie konieczność pielęgnowania tożsamości narodowej doprowadziła do przyznania polskim kobietom w imaginarium narodowym symbolicznego prawa do obywatelstwa. Nie było to co prawda związane z formalnym nadaniem praw obywatelskich, dawało jednak kobietom możliwość uczestniczenia w życiu publicznym. Niemal do

końca XIX w. tak rozumiana aktywność patriotyczna mogła być przez nie realizowana jedynie w przestrzeni domowej jako działalność na rzecz rodziny. Wzorcem do naśladowania stała się wówczas postać Matki Polki, która w XIX w. stanowiła jedyny społecznie akceptowalny archetyp postępowania dla kobiet.

W dotychczasowej literaturze wzorzec ten traktowany jest statycznie i uniwersalnie, tzn. przyjmuje się, że nie ulegał on ewolucji pod względem treściowym i w takiej samej formule promowany był w Królestwie Polskim, w Galicji czy pod zaborem pruskim. Przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze obserwowane pod zaborem pruskim na przełomie XIX i XX w., w tym także skok cywilizacyjny, skłoniły mnie do tego, by przyjrzeć się recepcji figury Matki Polki przez Wielkopolanki poprzez analizę zawartości czasopism kobiecych i czasopism dla kobiet wydawanych w Poznaniu.

Tytuł pracy doktorskiej

Prezentowana praca nosi tytuł *Wzorce matki i macierzyństwa w świetle poznańskiej prasy dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku*. Ramy chronologiczne badanej problematyki zamykają się między rokiem 1880 a 1914 i mają charakter umowny. Cezura początkowa to rok, w którym ukazał się pierwszy numer objętego analizą czasopisma pt. „Dwutygodnik dla Kobiet", będącego jednocześnie pierwszym pismem dla kobiet w Poznańskiem. Okres, w którym ukazywało się to czasopismo (i jego kontynuacje), nakłada się na lata nasilenia polityki antypolskiej, co ma istotne znaczenie dla podjętego tematu. Cezurę końcową stanowi zaś wybuch I wojny światowej, który zmienił sytuację polityczną, w tym również dyskurs na temat matek i macierzyństwa.

Wyjaśnienia wymagają także pojęcia użyte w tytule rozprawy oraz pojawiające się w samej narracji. Terminy „prasa", „czasopiśmiennictwo" i „pisma" używane są w niej synonimicznie, co ma swoją tradycję badawczą w literaturze przedmiotu. W pracy wykorzystano „czasopisma dla kobiet", które dodatkowo rozróżniono w celu lepszego zrozumienia charakteru wykorzystywanych źródeł. „Prasa kobieca" rozumiana będzie jako czasopisma wydawane i redagowane przez kobiety dla kobiet, które kształtowały gusty czytelniczek i ich zainteresowania. Natomiast pojęciem „czasopisma dla kobiet" będą

określane periodyki wydawane przede wszystkim przez mężczyzn, którzy propagowali wśród czytelniczek swój punkt widzenia oraz wyobrażenie, jaka ma być kobieta. Upowszechniały więc treści ważne z punktu widzenia redakcji, nie starając się jednak o nawiązanie kontaktu z czytelniczkami poprzez współredagowanie czasopisma.

Pod koniec XIX w. zaczęła coraz częściej pojawiać się koncepcja określana jako feminizm maternalny, który można zdefiniować jako „uznanie, że płcie są równe, lecz inne". Ta komplementarność płci podkreślała równocześnie, że maja one inne zadania, lecz wypełnienie ich jest tak samo ważne. Postulowano więc dowartościowanie roli kobiet w przestrzeni publicznej, bowiem ich rola jako matek miała mieć znaczenie w budowaniu lepszego społeczeństwa. Udział kobiet w życiu publicznym był więc połączony ze stereotypowym wizerunkiem kobiety-opiekunki ogniska domowego. Kobieta dzięki wrodzonym cechom macierzyńskim (empatia, wyrozumiałość, życzliwość) miała odgrywać rolę gwaranta odnowy moralnej społeczeństwa. Na pierwszym miejscu stawiano więc powstrzymanie upadku moralnego oraz rodzenie dzieci mających stać się w przyszłości pełnowartościowymi obywatelami, co stało się przejawem troski o przyszłość narodu polskiego. Zauważalne jest więc stopniowe odejście od funkcji czysto reprodukcyjnej, czyli biologicznej, na rzecz „świadomego macierzyństwa".

W pracy pojęcie „macierzyństwa" rozumiane jest jako proces stawania się oraz bycia matką. Wraz z nim związane są odczucia budujące relacje pomiędzy matką a dzieckiem oraz powinności. Wśród nich można wymienić posiadanie odpowiedniej wiedzy na temat wychowania i opieki nad dzieckiem. W celu wyjaśnienia pojęcia „matka" na potrzeby pracy zastosowano połączenie modelu reprodukcyjnego i opiekuńczo-wychowawczego, który definiuje matkę jako kobietę, która urodziła dziecko, karmi je i wychowuje.

Tezy i pytania badawcze rozprawy doktorskiej

W dotychczasowej literaturze przedmiotu dominuje pogląd o funkcjonowaniu jednego wspólnego wzorca Matki Polki i podporządkowaniu zadań matek misji narodowej. Celem pracy było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy przemiany cywilizacyjne w Poznańskiem i nasilająca się polityka antypolska miały wpływ,

a jeżeli tak, to jaki, na model macierzyństwa i zawartość treściową postaci Matki Polki. Konsekwencją tak sformułowanego problemu badawczego są pytania szczegółowe.

1. W prowadzonych analizach szczególnie istotna jest kwestia, na ile wzorce i wartości postulowane w europejskich dyskursach (dyskurs pedagogiczny, higieniczny, medyczny, demograficzny, emancypacyjny i społeczny) ujawniły się w poznańskiej prasie kobiecej i na ile wpłynęły na propagowany, nowoczesny wzorzec macierzyństwa w Wielkopolsce.
2. Czy wraz z rozwojem koncepcji „nowoczesnego narodu" i nasileniem się polityki antypolskiej „nowoczesna matka" oznaczać miała dla samych Wielkopolanek kobietę wypełniającą „misję patriotyczną", postępującą zgodnie z zaleceniami modernizacyjnymi obecnymi w europejskich dyskursach, czy może miała ona łączyć oba te zadania?
3. W marcu 1908 r. została ogłoszona ustawa wywłaszczeniowa, zaś dwa miesiące później prawo o stowarzyszeniach wraz z tzw. paragrafem kagańcowym, uniemożliwiającym posługiwanie się językiem polskim na zgromadzeniach publicznych w powiatach, w których Niemcy stanowili więcej niż 40% mieszkańców. W tym samym roku reforma szkolnictwa dla dziewcząt polepszyła sytuację niemieckich kobiet, które uzyskały dostęp do wyższej edukacji, a przede wszystkim zniesiono obowiązujący od 1850 r. zakaz przynależności do organizacji politycznych. Owe wydarzenia odnowiły dyskusję na łamach prasy dotyczącą powiązań między kwestią kobiecą i narodową oraz koniecznością budowania nowoczesnego narodu pod zaborem. Coraz liczniejsze głosy postulowały konieczność uobywatelnienia wzorca Matki Polki poprzez zachęcenie kobiet do pracy w przestrzeni publicznej na rzecz społeczeństwa. Samo zrzeszanie się kobiet miało stanowić obowiązek patriotyczny samych Wielkopolanek. Kluczowe było więc poszukiwanie odpowiedzi na pytania, jak te wydarzenia były odbierane przez publicystki piszące na łamach prasy dla kobiet i w jakim zakresie doprowadziły do rekonstrukcji wielkopolskiej wersji Matki Polki.

Zagadnienia metodologiczne rozprawy doktorskiej

Wskazane powyżej cele pracy narzucają określoną perspektywę metodologiczną. W zakresie metod ustalania faktów praca opiera się na metodzie historycznej, porównawczej i posiłkująco analizie zawartości prasy.

Analiza zebranego materiału była prowadzona poprzez zastosowanie dwóch kategorii analitycznych. Pierwsza z nich to spojrzenie na macierzyństwo przez pryzmat konstruowanej społecznie płci kulturowej, która określa to, co w danej epoce przyjmuje się za cechy definiujące kobiecość i męskość oraz łączące się z płcią role i zadania. Zastosowanie w pracy omawianej kategorii pozwoli więc na wyodrębnienie tego, co „kobiece" z narracji, a dzięki charakterowi dyskursywnemu umożliwi określenie miejsca macierzyństwa w konstrukcji kobiecości.

Drugą z wykorzystanych kategorii analizy jest maternalizm. Jest to zestaw praktyk społecznych nakierowanych na kobietę i dziecko, które umożliwiają angażowanie się w społeczeństwie pod sztandarami macierzyństwa. Równocześnie uzasadnia on społeczną rolę kobiety, głównie przez odgrywanie roli matki. Wykorzystanie tej kategorii umożliwia określenie wpływu doświadczenia kobiet jako matek na pojmowanie swoich zadań w rodzinie, a zwłaszcza w społeczeństwie. Odpowie również na pytanie o to, jak w dyskursie ujawnia się koncepcja komplementarności płci i tym samym jak wpływa na przemodelowanie wzorca macierzyńskości w konkretnych ramach stwarzanych przez sytuację Polaków w Poznańskiem.

Omawiany problem badawczy wpisuje się także w medioznawcze rozważania nad „medialnym obrazem świata". W pracy przyjęto, że media, w tym przypadku prasa, konstruują w przekazie skierowanym do odbiorców pewien zniekształcony i uproszczony obraz świata, który należy traktować jako jego interpretację, a nie odbicie rzeczywistości systemu kultury. Przystępując do analizy materiałów źródłowych, założono, że:

- temat matek i macierzyństwa interesował redaktorki, redaktorów oraz odbiorców poznańskich czasopism dla kobiet i kobiecych;
- maternalne strategie nadawcze oraz treści prezentowane w piśmie będą różniły się w zależności od środowiska wydawniczego oraz jego odbiorców;

- o kreacji wzorców matki i macierzyństwa decydował charakter pisma oraz jego profil ideologiczny.

Materiał źródłowy

Zgodnie z założeniem, że profil pisma konstruował obraz świata, konieczne było zróżnicowanie doboru materiału źródłowego.

Badaniem objęto wszystkie czasopisma dla kobiet i czasopisma kobiece ukazujące się w tamtym czasie w Poznańskiem, tj. wydawany przez Teresę Radońską w latach 80. XIX w. „Dwutygodnik dla Kobiet", w 1885 r. przemianowany na „Tygodnik Beletrystyczny i Naukowy", a następnie „Dom Polski. Czasopismo Beletrystyczne i Naukowe" (ukazywał się do 1890 r.) oraz periodyki, które pojawiły się na rynku wydawniczym w latach 1907–1908, czyli „Głos Wielkopolanek" oraz „Pracownica", wydawana później jako „Gazeta dla Kobiet". Dwa pierwsze tytuły wydawane były przez kobiety, ostatni zaś przez księży katolickich.

Zróżnicowanie to umożliwiło wykazanie dynamiki zmian w przekazie oraz postawienie pytania, na ile pisma te kreowały odmienne narracje na temat matek i macierzyństwa w ujęciu chronologicznym (lata 80. XIX w. do 1914 r.) oraz w ujęciu reprezentującym podejście zdeterminowane przynależnością społeczną czytelniczek, płcią wydawcy i jego powiązaniem (lub niepowiązaniem) z Kościołem katolickim. W pewnym zakresie jest więc to analiza autoportretu Wielkopolanek, zaś prasa jest potraktowana jako obszar negocjacji zawartości znaczeniowej macierzyństwa i tym samym ukazania, w jaki sposób oraz jakimi argumentami włączane były do niej nowe zadania.

Ze względu na niewielką liczbę zachowanych egzemplarzy ukazujące się od 1909 r. czasopismo „Zjednoczenie" będące organem Zjednoczenia Towarzystw Kobiecych Oświatowych na Rzeszę Niemiecką uwzględnione zostało w ograniczonym zakresie i jego analiza ma charakter pomocniczy. Z kolei czasopismo „Ognisko Polek" dotrwało do naszych czasów jedynie w postaci numeru okazowego z końca 1910 r. i numerów wydanych od 1915 r., co wymusiło jego pominięcie.

Na podstawie analizy wszystkich artykułów wyodrębniono łącznie 457 zróżnicowanych tekstów prasowych. Analizy

prowadzono wokół trzech pól badawczych: edukacja i wychowanie dziewcząt/kobiet ujmowane jako przygotowanie do macierzyństwa, praktykowanie macierzyństwa w sferze domowej oraz praktykowanie macierzyństwa w sferze publicznej.

Podjęty temat wymagał także wykorzystania źródeł, które pozwoliły wyjaśnić szereg kwestii związanych z omawianą problematyką, tj. losy czasopism, biografie wydawców i dziennikarzy oraz dziennikarek, oraz zebrać informacje na temat działalności organizacji kobiecych w Wielkopolsce. Należą do nich źródła pamiętnikarskie i materiały archiwalne związane z działalnością poznańskich stowarzyszeń. Istotne, chociaż pomocnicze znaczenie miała także prasa, zwłaszcza „Ruch Chrześcijańsko-Społeczny", „Dziennik Poznański" i „Kurier Poznański". Cenne były też poradniki dla kobiet i druki publicystyczne.

Struktura rozprawy doktorskiej

Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Rozdziały wyodrębniono na podstawie kryterium rzeczowego. W ramach wskazanych kwestii podrozdziały zostały wydzielone z kolei według kryterium chronologicznego, by ukazać dynamikę zmian.

Rozdziały pierwszy i drugi mają charakter wprowadzający, zaś ich celem jest zbudowanie kontekstów dla badanej problematyki. Rozdział pierwszy ma za zadanie wskazanie ram, w jakich kształtował się w Poznańskiem dyskurs dotyczący zadań matek, w tym i wizerunku Matki Polki oraz uwikłania jej w kwestie narodowe. W tym celu omówiono sytuację matek i zadania związane z macierzyństwem w polityce państwa pruskiego, aspekty związane z europejskim dyskursem na temat matek i macierzyństwa, główne kierunki polityki germanizacyjnej pod zaborem pruskim oraz stosunek państwa pruskiego do matek i macierzyństwa, głównie w kontekście ustawodawstwa socjalno-opiekuńczego. Przedstawiono również tradycyjny wzorzec Matki Polki na terenie Wielkopolski.

Celem rozdziału drugiego jest przedstawienie roli prasy w Poznańskiem, ze szczególnym uwzględnieniem rynku wydawniczego oraz wpływu zaostrzenia przepisów prasowych i cenzury na jej rozwój. W tym miejscu omówiono także rozwój czasopiśmiennictwa kobiecego na ziemiach polskich do 1914 r.

Kolejne dwa rozdziały mają charakter analityczny. Rozdział trzeci został skonstruowany na podstawie postulatów obecnych na łamach analizowanych czasopism mających przygotować dziewczęta oraz matki do świadomego macierzyństwa. Analizie poddano „Dwutygodnik dla Kobiet" i jego kontynuacje, „Głos Wielkopolanek", „Zjednoczenie", „Pracownicę" oraz „Gazetę dla Kobiet". Omówione zostały kwestie edukacyjno-wychowawcze poruszane na łamach wymienionych periodyków. Dzięki ich porównaniu możliwe było opisanie podobieństw i różnic w zadaniach stawianych przed dziewczętami i matkami w poszczególnych dekadach oraz ich recepcji przez Wielkopolanki. Pozwoliło to na skonstruowanie wzorca „nowoczesnego macierzyństwa" oraz odpowiedź na pytanie, na ile w opinii Wielkopolanek miał on być wypełnieniem biologicznego przeznaczenia kobiety, a na ile realizacją „misji patriotycznej". Odrębnie omówiono kwestie związane ze zinstytucjonalizowanymi formami edukacji kobiet do roli matek. W rozdziale opisano także praktykowanie macierzyństwa w przestrzeni domowej. Przedstawiony został postulowany na łamach czasopism ideał miłości macierzyńskiej, dzięki któremu możliwe było wykazanie, w jaki sposób autorki i autorzy publikujący na łamach analizowanych periodyków podejmowali kwestie związane ze wzorcem matki, do którego dążyć mają czytelniczki. Opisano także stopniową „modernizację" macierzyństwa, w tym kreowanie roli i zadań Matki Polki w odniesieniu do koncepcji „nowoczesnej Matki Polki".

Rozdział czwarty dotyczy aktywności matek w sferze publicznej i koncentruje się wokół wpływu polityki germanizacyjnej na dyskurs na temat matek i macierzyństwa na łamach analizowanych czasopism. Przedstawione zostały w nim postulaty dotyczące aktywności kobiet z lat 80. XIX w., które zostały skonfrontowane z postulatami sformułowanym w nawiązaniu do wydarzeń z roku 1908 i tych powstałych w późniejszych latach. Rozdział, odwołując się do analizy porównawczej, ukazuje, jakie zmiany w obrazie Matki Polki i zadań matek zaszły w sferze publicznej pod wpływem nowych okoliczności politycznych i przemian modernizacyjnych, w tym kwestii związanych z pracą społeczną i zarobkową kobiet. Celem rozdziału jest także pokazanie, w jaki sposób wydarzenia te zostały odebrane na łamach poznańskiej prasy.

Główne wnioski rozprawy doktorskiej i jej znaczenie

W całym analizowanym okresie prasa duże znaczenie przywiązywała do wypełniania przez Wielkopolanki „misji patriotycznej". Początkowo ograniczało się to do krzewienia patriotyzmu wśród najbliższej rodziny w przestrzeni domowej. Nowoczesne wychowanie w myśl redakcji „Dwutygodnika dla Kobiet" miało prowadzić do tego, aby „wychować młode dziewczęta na roztropne matki". Program edukacyjny w tym zakresie rozszerzano więc jedynie o te umiejętności, które mogłyby być wykorzystane w domu rodzinnym. Głównym celem było więc wskazanie kobietom znaczenia postawionego przed nimi zadania utrzymania ducha narodowego w rodzinie.

Wraz z pojawieniem się w 1908 r. na poznańskim rynku prasowym „Głosu Wielkopolanek" widoczne jest na jego łamach odrzucenie poglądu o konieczności ograniczenia działalności kobiet jedynie do przestrzeni domowej. Chociaż podkreślano, że rola matki i żony jest najważniejsza, to wychowanie dzieci nie miało już służyć jedynie rodzinie, a całemu społeczeństwu. Powstała w ten sposób koncepcja „Matki obywatelki" wskazywała więc na konieczność uobywatelnienia kobiecej działalności poprzez szersze zaangażowanie w działalność stowarzyszeniową. Samo zrzeszanie się kobiet miało stanowić obowiązek patriotyczny Wielkopolanek. Ich obecność w przestrzeni publicznej legitymizowała realizacja powinności macierzyńskich. Występując jako matki, kobiety nawoływały do zadbania o obronę wartości narodowych i przeciwdziałanie zaostrzającej się polityce germanizacyjnej, tak jak miało to miejsce na przykład podczas wiecu w Poznaniu w maju 1908 r. (postać „matki-bojownicy").

Począwszy od lat 80. XIX w., aby poprawnie zadbać o wychowanie dzieci, matka musiała stać się także świadomym odbiorcą kierowanych do niej treści przez higienistów, lekarzy i pedagogów. Poprzez lekturę poradników i artykułów prasowych uzupełniać miała braki w edukacji i wdrażać w życie ich zalecenia. Popularyzacja tej wiedzy doprowadziła do sytuacji, kiedy na początku XX w. dziewczęta, przygotowując się do roli matki, nie tylko miały bazować na doświadczeniach poprzednich pokoleń i własnej intuicji, ale też korzystać z wiedzy, która była wynikiem unaukowienia różnych sfer życia społecznego. Kobieta została uznana za lepiej przygotowaną do roli matki nie tylko ze względu na biologiczne uwarunkowania

czy wrodzone cechy charakteru, ale i posiadaną wiedzę. Zakładano, że rozumiejąc swoje powołanie, świadomie i fachowo się do niego przygotowuje. Konieczność podjęcia trudu realizacji założeń świadomego macierzyństwa wynikała z przekonania, że przyszłość narodu zależy od odpowiedniego wychowania młodzieży. Narracja ta była charakterystyczna dla wszystkich analizowanych tytułów prasowych, co oznacza, że w Wielkopolsce nie tylko ujawniły się wzorce obecne w dyskursach zachodnioeuropejskich, ale i były one intencjonalnie wykorzystywane do kreowania wizerunku „nowej matki" i „nowoczesnego macierzyństwa" wśród kobiet ze wszystkich warstw społecznych.

Ze względu na postulatywny charakter większości publikowanych w prasie artykułów jednoznaczna odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu Wielkopolanki utożsamiały się ze stawianymi przed nimi zadaniami, jest niemożliwa. Zarówno zachowawcze w wymowie „Dwutygodnik dla Kobiet", „Tygodnik Beletrystyczny i Naukowy", „Dom Polski" oraz związany ze środowiskiem narodowym „Głos Wielkopolanek", jak i katolicko-zawodowe czasopisma „Pracownica" i „Gazeta dla Kobiet", na swoich łamach wciąż ponawiały zbliżone w treści teksty o konieczności zadbania o wychowanie moralne i fizyczne dzieci. Co prawda kierowane były one do co najmniej dwóch pokoleń czytelniczek, to jednak częstotliwość ich ukazywania się świadczy o potrzebie stałego edukowania Wielkopolanek i przypominania im o narodowych powinnościach.

Dokonując analizy artykułów podsumowujących działalność publicystyczną każdego z analizowanych tytułów prasowych, można zauważyć, że redakcje były świadome zachowawczego stosunku czytelniczek do promowanej konieczności modernizowania wzorców matki i macierzyństwa. Na początku lat 90. XIX w. świadomość nadziei pokładanych w matkach przez publicystów była dość niska.

Analiza „Głosu Wielkopolanek" pozwoliła również znaleźć odpowiedź na pytanie, na ile nowe podejście do wychowania było realizowane przez kobiety. Na terenie Poznańskiego nie zauważono wówczas większego zainteresowania tą kwestią ze względu na tradycyjną rutynę. Słabe zainteresowanie praktycznym wdrażaniem koncepcji pedagogicznych mogło być spowodowane wciąż niskim poziomem świadomości matek na temat ich roli w procesie rozwojowym dziecka. Z tego też powodu publikowano regularnie liczne

artykuły prasowe, które miały im o tym stale przypominać. Szybko zmieniająca się rzeczywistość sprawiła, że wychowane w latach 80. XIX w. matki zaczęły być postrzegane jako „postacie tragiczne", które często nie potrafiły zrozumieć swoich córek, reprezentujących już nowe pokolenie kobiet.

Realizacja zadań związanych z utrzymaniem polskości także nie zawsze przebiegała jednak pomyślnie. W 1911 r. „Głos Wielkopolanek" wskazywał ze smutkiem, że przygotowania do sakramentu komunii świętej ponownie wykazały, że wiele dzieci nie potrafi czytać po polsku, a modlitwy odmawia bez ich zrozumienia. Winą za ten stan obarczono matki, które zlekceważyły nałożone na nie przez Boga obowiązki. Także „Gazeta dla Kobiet" negatywnie oceniała brak poczynionego postępu związanego z absorbowaniem postulowanych wzorców. „Matki nie dorosły jeszcze do swego zadania wychowawczyń", pisano w 1913 r.

Fakt, że kobiety otrzymały możliwość uczestniczenia w życiu politycznym poprzez symboliczne prawo do obywatelstwa, nie był utożsamiany z równouprawnieniem. Sama „misja patriotyczna" postawiona przed Wielkopolankami nie wpłynęła także na ich zainteresowanie emancypacją. Ze względu na sytuację polityczną na tym terytorium i nasilający się konflikt polsko-niemiecki na tle narodowościowym zadania stawiane przed kobietami były ukierunkowane na utrzymanie i rozwój tożsamości narodowej. Akceptowana w Poznańskiem emancypacja to ta, która zmierzała w kierunku lepszego przygotowania kobiet do pełnienia ról żon i matek, co łączyć miało się z realizowaniem przez kobiety „misji patriotycznej" i postulatów wynikających z modelu „nowoczesnego macierzyństwa". Ich działalność w przestrzeni publicznej, jeśli nie byłaby tłumaczona macierzyńską troską o naród, oznaczałaby sprzeciw wobec staropolskich obyczajów. W ten sposób wszelka działalność kobiet, w tym także modernizacja samego macierzyństwa, była przez nie reinterpretowane na potrzeby narodowe. Miejscem działań kobiet miało być więc najbliższe otoczenie, tzw. mała polityka na granicy życia publicznego i rodzinnego.